

RYSZARD TOMICKI

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

IBERICA FRANKOWSCIANA. W 120 ROCZNICĘ URODZIN EUGENIUSZA FRANKOWSKIEGO

Są rocznice, o których mało kto, jeśli w ogóle ktokolwiek, pamięta. To zjawisko normalne, gdyż pamięć, zwłaszcza zbiorowa, jest zawsze skrajnie wybiórcza i koncentruje się wokół osób czy zdarzeń „ważnych” z punktu widzenia współczesności (albo „chwili”). 8 lutego 2002 roku minęło czterdzieści lat od śmierci Eugeniusza Frankowskiego, jednej z czołowych postaci polskiej etnologii pierwszej połowy XX wieku – kierownika Muzeum Etnograficznego w Warszawie (1921–1939), wykładowcy etnografii i etnologii na stołecznym Uniwersytecie (1922–1928), kierownika Instytutu Etnologii na Uniwersytecie Poznańskim (1926–1939) i jego powojennych mutacji – Instytutu Etnologii/Katedry Etnologii i Etnografii/Katedry Etnografii już na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza (1945–1952, 1953–1957).

O rocznicy tej, jak się zdaje, nikt nie pamiętał, chociaż istnieje co najmniej jeden powód, dla którego powinno być inaczej. Jest nim stale niespłacony dług nauki polskiej wobec jednego z pierwszych rodzimych iberystów z prawdziwego zdarzenia – i jedyne go wśród nich etnologa – którego dorobek w tej dziedzinie nigdy jednak nie był we własnym kraju dostatecznie poznany i właściwie oceniony (na lepszą znajomość zasługuje też jego kilkuletni pobyt w Hiszpanii i późniejsze kontakty z tym krajem, drobny wprawdzie, lecz nader interesujący i pod pewnymi względami wyjątkowy epizod w długich dziejach kontaktów i stosunków polsko-hiszpańskich). We wstępie do opublikowanej niedawno książki J. Ruiza Lardizabala *Mity, wierzenia i obyczaje Basków*, historyk i iberysta Jan Kieniewicz, konstatając znikomą wiedzę Polaków o baskijskiej historii, tradycjach i kulturze, napisał: „W naszej świadomości niewiele dotąd utkwiło poza obiegowymi stereotypami. Przed laty pisał o kulturze Basków Eugeniusz Frankowski, ale jego prace naukowe są dziś trudne do znalezienia” (w: Ruiz Lardizabal 2002, s. 7). To ostatnie stwierdzenie dobrze oddaje sposób funkcjonowania iberystycznego dorobku Frankowskiego w naszym kraju; od kilkudziesięciu lat przypomina on UFO – wszyscy słyszeli, że coś takiego istnieje, lecz mało kto widział to „coś” na własne oczy.

Tak się składa, że 21 listopada 2004 roku przypadnie następna „okrągła” rocznica – minie sto dwadzieścia lat od dnia urodzin Eugeniusza Frankowskiego, co stwarza kolejną, może nawet lepszą niż poprzednia okazję, aby zaniedbanie naprawić i do kilku rat, które w ramach spłaty długu udało się już uiścić (Kutrzeba-Pojnarowa 1963; Armon 1981; Tomicki 2000, 2002), dodać jeszcze jedną, choćby najskromniejszą.

I

Eugeniusz Frankowski – iberysta i baskolog, jak sam się przedstawiał i jak piszą o nim inni (Burszta, Frankowska 1981, s. 186; Armonowicz 2002, s. 98) – przybył do Hiszpanii w 1914 roku, krótko po ukończeniu studiów antropologicznych na Uniwersytecie Jagiellońskim (1911). Pozostał tam – niespodziewanie, na skutek wybuchu I wojny światowej – przez ponad sześć lat, odwiedzając w tym czasie także Portugalię (1915) i południe Francji (1919), gdzie prowadził studia w muzeach i penetracje terenowe. Głównym obszarem jego badań była jednak Hiszpania, ze szczególnym uwzględnieniem – od pewnego momentu – prowincji baskijskich. Co najmniej od 1915 roku związany był z madryckim Muzeum Antropologii, Etnografii i Prehistorii, gdzie chętnie pracował w zasobnej bibliotece, utrzymując bliskie kontakty z gronem naukowców różnych specjalności, którym przewodził kierujący tą placówką nestor hiszpańskiej antropologii, Manuel Antón y Ferrándiz. W środowisku tym koncentrowały się dyskusje i prace nad instytucjonalizacją nauk o człowieku. Etnografia – gdyż takiej nazwy używano wtedy w Hiszpanii najczęściej, różnie ją zresztą rozumiejąc i nieraz dopełniając „folklorem” – była dyscypliną słabo rozwiniętą w porównaniu z antropologią fizyczną i prehistorią. Właściwie zaś, rodziła się dopiero w drugiej dekadzie XX wieku jako odrębna, choć niekoniecznie autonomiczna wobec antropologii, dziedzina nauki. Do najbardziej aktywnych jej rzeczników należeli Luis de Hoyos Sáinz i Telesforo de Aranzadi y Unamuno, autorzy fundamentalnego wówczas dzieła *Etnografía. Sus bases, métodos y aplicaciones a España* (Aranzadi, Hoyos Sáinz 1917), będącego pokłosiem cyklu wykładów w madryckim Ateneo w 1915 roku¹. Ich słuchaczem był także Frankowski (1920a, s. 1), który niebawem zadeklarował się zdecydowanie jako etnolog, w pierwszej swej portugalskiej publikacji nawiązując zresztą bezpośrednio do prac Aranzadiego (1916a), a dwie pierwsze publikacje hiszpańskie opatrząc wspólnym, znaczącym tytułem *Estudios etnológicos* (1916b, 1916c). Te i kolejne jego prace miały duży udział w propagowaniu na Półwyspie Iberyjskim zarówno badań etnograficznych, dokumentujących kulturę ludową, jak i etnologii, stanowiącej w rozumieniu Frankowskiego właściwą nauką zajmującą się badaniem „kultury ludów” bez czasowych, przestrzennych i etnicznych ograniczeń (zob. Martíncz Sanz 1982, s. 184, 187, 362–364; Tomicki 2000, s. 16).

Intensywne badania z lat 1914–1920 zaowocowały dziewięcioma pracami naukowymi ogłoszonymi w Hiszpanii i Portugalii, w tym dwoma wielkimi monografiami: *Hórreos y palafitos de la Península Ibérica* (1918) i *Estelas discoideas de la Península Ibérica* (1920), które przyniosły polskiemu badaczowi największe uznanie i rozgłos. Ich recepcja w specjalistycznych środowiskach to temat czekający jeszcze na opracowanie. O istnieniu pochlebnych omówień i recenzji

¹ El Ateneo Científico, Literario y Artístico de Madrid (zał. 1835), stowarzyszenie naukowo-literacko-artystyczne, będące rodzajem klubu dyskusyjnego, podzielonego na sekcje, z których część prowadziła także działalność naukowo-dydaktyczną.

wiadomo od dawna – „zaszczytne odzewy prasy zagranicznej” po opublikowaniu *Hórreos...* odnotował już J. Talko-Hryniewicz (1920, s. 239), „bardzo pechlebną dla autora krytykę” tej książki czytała gdzieś w hiszpańskich periodykach G. Makowiecka (1984, s. 361), o opiniach słynnego francuskiego archeologa Henri Breuila, który „pisał z wielkim uznaniem o pracach E. Frankowskiego, podkreślając bogactwo zebranego materiału i wszechstronną analizę badanych zjawisk”, informował W. Armon (1962, s. 156). Cóż z tego, skoro żaden z przywołanych autorów nie podał odsyłaczy do konkretnych tekstów. Zadanie ich zebrania wykonali częściowo wydawcy *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, zamieszczając w jej części bibliograficznej nie tylko wykaz iberyjskich prac polskiego etnologa, lecz także recenzji jego głównych dzieł (*Enciclopedia* 1973, s. 410–411). Nie jest to zestawienie kompletne i choć udało się je uzupełnić o nowe pozycje², niewdzięczna, wymagająca żmudnych poszukiwań kwerenda pozostaje nieukończona.

Prace badawcze łączył Frankowski w aktywnym uczestnictwie w miejscowym życiu naukowym. W styczniu 1917 roku został przyjęty w poczet członków Królewskiego Hiszpańskiego Towarzystwa Historii Naturalnej, jedynej wtedy organizacji skupiającej oprócz przedstawicieli nauk przyrodniczych także antropologów (*sensu largo*) i prehistoryków. W roku 1918 dostał najwyższego zaszczytu – otrzymał tytuł członka korespondenta Królewskiej Akademii Historii, najprawdopodobniej w związku z publikacją *Hórreos...* W 1919 roku, w bliżej nieznanych okolicznościach, został członkiem Portugalskiego Towarzystwa Etnografii i Archeologii w Lizbonie oraz Portugalskiego Towarzystwa Antropologii i Etnologii w Oporto, a także członkiem korespondentem Królewskiej Akademii Galisyjskiej (Real Academia Gallega) w La Coruña. W 1920 roku miał wykłady w madryckim Atenco. Brał też udział w przygotowaniach do powołania w Madrycie Hiszpańskiego Towarzystwa Antropologii, Etnografii i Prehistorii (1921), mającego wraz ze stołecznym Muzeum Antropologicznym współtworzyć Hiszpański Instytut Antropologiczny (Frankowski 1920c); jego nazwisko znalazło się na liście członków–założycieli jako jednego z pięciu cudzoziemców.

W 1917 roku zawarł bliższą znajomość z Krajem Basków i baskijskimi uczonymi. Jego wielkie uznanie zdobyło Muzeum Etnograficzne w San Sebastián (*Boletín* 1917, s. 456–457). I choć wcześniej naukowe walory tego Muzeum doceniali również inni, np. L. de Hoyos Sáinz (1915, s. 44), to właśnie on stał się inicjatorem listu gratulacyjnego, jaki w październiku 1917 roku wystosowało do twórców Muzeum Królewskie Hiszpańskie Towarzystwo Historii Naturalnej (Tomicki 2000, s. 21). Wychwalał je też przy innych okazjach jako „pierwsze regionalne muzeum tego typu w Hiszpanii i pouczający przykład dla innych rejonów kraju” (Frankowski 1918a, s. 32).

² Wedle dzisiejszej wiedzy recenzje i omówienia tych monografii ukazały się w: *Terra Portuguesa* (Lizbona), Anno 3.º, N.ºs 25–26, 1918; *Wiadomości Archeologiczne* (Kraków), t. 5 z. 3–4, 1920; *L'Anthropologie* (Paryż), t. 30, 1920 oraz t. 33, 1922; *Bulletin Hispanique* (Bordeaux), t. 23 (3), 1921; *Journal des Savants* (Paryż), t. 19, 1921; *Revue Internationale de Etudes Basques* (Paryż/San Sebastián), t. 13, 1922; *Euskalerriaren Alde* (Bilbao), Año XI, núm. 205, 1921.

Więzi Frankowskiego z baskijskim środowiskiem naukowym zacieśniły się pod koniec 1919 roku, gdy utworzone rok wcześniej Towarzystwo Studiów Baskijskich (*Eusko Ikaskuntza*), substytut narodowego uniwersytetu, zaprosiło go, aby poprowadził tygodniowy kurs etnografii i etnologii w ramach organizowanych odtąd corocznie tzw. *Cursos de Metodología y Alta Cultura* poświęconych różnym dziedzinom wiedzy i nauki. Kurs odbył się w dniach 13–20 grudnia w Bilbao³, a dwa główne wykłady – jeden o systematyzacji ludowych obrzędów, drugi o metodach etnologii – zostały wkrótce potem opublikowane (Frankowski 1920b, 1920c). Kontynuacją części teoretycznej były zajęcia praktyczne w terenie. Przed kilkoma laty, komentując zapowiedź ich przeprowadzenia zawartą w otwierającym kurs przemówieniu Ángela de Apraiz, sekretarza generalnego Towarzystwa, napisałem: „Nic nie wiadomo o zapowiadanych [...] na rok 1920 nowych badaniach terenowych [...]. Możliwe, że nie doszły do skutku wobec konieczności dokończenia pracy o stelach nagrobnych i bliskiej perspektywy wyjazdu z Hiszpanii” (Tomicki 2000, s. 25). To przypuszczenie było błędne. Dziś wiadomo, że we wrześniu 1920 roku, po ukazaniu się *Estelas...*⁴, polski badacz wrócił do Bilbao. W druku ulotnym Towarzystwa Studiów Baskijskich z grudnia 1920 roku zapowiadano jego przyjazd do San Sebastián na 19 września i zapraszano wszystkich chętnych do uczestniczenia w kierowanych przez niego „wycieczkach badawczych”, aby stawili się w tamtejszym Muzeum Etnograficznym. 29 września informowała o rozpoczętych badaniach lokalna gazeta *El Noticiero Bilbaino*⁵. Pewny pozostaje fakt, że w tym czasie Frankowski nic nowego nie opublikował i w październiku 1920 roku opuścił Hiszpanię.

Jak duże znaczenia miał ów kurs dla baskijskiej etnografii i etnologii? Nie cieszył się chyba specjalną popularnością, sądząc na podstawie impresji jednego z uczestników (patrz niżej); zapewne przyciągnął tylko rzeczywistych entuzjastów tej dziedziny nauki. Co najmniej dwóch z nich wszakże kontynuowało potem swoje zainteresowania, zajmując kierownicze stanowiska w muzealnictwie etnograficznym⁶. Pamiętać należy, że baskijska antropologia (by użyć dzisiejszej terminologii) zaledwie raczkowała wtedy. Za jej oficjalny początek zwykło się uważać rok 1918, kiedy to w ramach Towarzystwa Studiów Baskijskich powo-

³ Informację o kursie podano w *El Noticiero Bilbaino*, nr 16129, 13 grudnia 1919, s. 3 (zob. www.euskomedia.org8080/euskomedia_es/servlet/euskomedia.Kultura; konsultowano 7.07.2004).

⁴ Jej omówienie ukazało się w *Diario de Navarra*, nr 5945, 19 września 1920, s. 1 (zob. www.euskomedia.org8080/euskomedia_es/servlet/euskomedia.Kultura; konsultowano 7.07.2004).

⁵ [Druk] *Sociedad de Estudios Vascos* (b.d. i m.w.) oraz *El Noticiero Bilbaino* nr 16383, 29 września 1920, s. 1 (zob. www.euskomedia.org8080/euskomedia_es/servlet/euskomedia.Kultura; konsultowano 7.07.2004).

⁶ W jednym z dokumentów E. Frankowski podał, że jego uczniami z kursu w Bilbao byli: „założyciel i dyrektor Muzeum w Bilbao Jesús de Larrea y Recalde oraz dyrektor Muzeum Etnogr. w Barcelonie w Katalonii”; pismo: Katedra Etnografii UAM w Poznaniu do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Departament Studiów Uniwersyteckich, Poznań, 31 stycznia 1956 r., Archiwum PME w Warszawie. spuścizna M. Frankowskiej (materiały nieuporządkowane).

łano Sekcję Antropologii, Etnografii i Prehistorii. Działać zaczęła ona w roku następnym, ale trzeba było trzech lat, aby ogłoszono drukiem *Cuatro cuestionarios* (1921), mające być podstawą do zakrojonych na szerszą skalę badań. Wtedy też, 2 kwietnia 1921 roku, José Miguel de Barandiarán utworzył Sociedad de Eusko-Folklore, instytucję będącą wyrazem autonomizowania się etnologii w kręgu tzw. nauk antropologicznych

W tym kontekście widzieć należy rolę, jaką odegrał E. Frankowski. Należał on – nie tylko zresztą w Kraju Basków – do pionierów systematycznych i metodycznych badań terenowych, samodzielnego pozyskiwania wiarygodnych źródeł, niezbędnej podstawy i bezwzględного warunku prawdziwej nauki. To temat stale przewijający się w jego publikacjach. W pracy o dyskoidalnych stelach, poruszając kwestię ich przekształceń na przestrzeni dziejów, pisał: „Aby móc odtworzyć ową transformację, konieczne jest zebranie i opisanie wszelkich okazów stel, bez przywiązywania większej wagi do dzieł o wyraźnie większej wartości. Konieczne jest ogłoszenie małych monografii wszystkich zabytków znajdujących się na wiejskich cmentarzach [...] i zaprezentowanie wszystkich istniejących egzemplarzy tego zabytku. Dopiero wtedy, bez konieczności uciekania się do fantastycznych przypuszczeń, sam zgromadzony materiał pokaże nam zmiany, jakie się dokonały, obce wpływy, a może nawet prawdziwe znaczenie wyobrażonych [na stelach – R.T.] symboli” (Frankowski 1920a, s. 53–44).

Cokolwiek sądziłobyśmy dzisiaj o wierze w epifaniczne wręcz właściwości dobrze zebranego materiału źródłowego, trudno nie docenić wagi przykładanej do jakości i kompletności dokumentacji w czasach, gdy pracą w terenie zajmowali się głównie amatorzy, kierujący się najrozmaitszymi predylekcjami i uprzedzeniami. Frankowski zachęcał do profesjonalizacji tego etapu badań naukowych i gromadzenia dokumentacji przez wyspecjalizowane muzea. Wiele krytycznych uwag w tym zakresie kierował również pod adresem historyków kultury i archeologów, m.in. badaczy rytów i malowideł naskalnych.

To pozytywistyczne (w każdym sensie) zadanie było dla niego nie tylko warunkiem *sine qua non* rzetelnej pracy naukowej, lecz także patriotycznym obowiązkiem. Wysiłek, jakiego wymagały sumienne badania terenowe realizowane przez „dobrych patriotów”, miał im zapewnić wdzięczność przyszłych pokoleń za uchronienie od zagłady „skarbów życia i kultury psychicznej ich narodu (*Pueblo*)”. Pod postulatami traktowania niematerialnych składników kultury ludowej jako cennego zabytku, takiego samego jak architektura czy sztuki plastyczne, bez wahania podpisać się mogli baskijscy rzecznicy odrodzenia narodowego, nawet jeśli towarzyszyła mu wypowiedziana otwarcie opinia, że próby rozwiązywania zagadki pochodzenia etnosu i języka baskijskiego należy zostawić na przyszłość i zacząć pracę na nowo, od podstaw (Frankowski 1920b, s. 1–2).

Wielki podziw budziło jego osobiste zaangażowanie w badania terenowe, w owych czasach wymagające dużego samozaparcia i dobrej kondycji fizycznej. Wrażenie, jakie wywierały etnograficzne „wycieczki badawcze” Frankowskiego, dobrze odzwierciedlają impresje o. Fernando de Mendoza, uczestnika kursu w Bilbao, który – po ukazaniu się *Estelas...* – napisał na cześć polskiego badacza

prawdziwy hymn pochwalny. Konkludował jednak w tonie raczej minorowym, ubolewając, że wyniki tak ogromnej pracy dokumentacyjnej i intelektualnej są stale mało cenione, bo naukowych studiów nikt nie czyta, a na prelekcję przyjsć może z pół tuzina ludzi. „Ilu nas było – pytał autor – w Bilbao pod koniec 1919 roku, którzy słuchaliśmy odczytów Frankowskiego zorganizowanych przez Towarzystwo Studiów Baskijskich?” (Mendoza 1921, s. 20–21).

Ceniono u Frankowskiego również metody badawcze, w szczególności zapewne jego liczne nawiązania do szkoły kulturowohistorycznej, cieszącej się wtedy w Hiszpanii, a szczególnie w Kraju Basków dużą estymą (Azcona 1984). Widziano w nim uczonego ukształtowanego przez „surową dyscyplinę śród-kowocuropejskich uniwersytetów” (Apraiz 1920, s. III). Współbrzmiał z tym jego wykład kończący kurs w Bilbao, w całości poświęcony prezentacji „nowej metody” w kształcie, w jakim propagowali ją Wilhelm Schmidt, Fritz Graebner i Stanisław Poniąkowski. Jednakże wykład otwierający kurs poświęcony był w głównej mierze teorii rytuałów przejścia Arnolda van Gennepa.

Szczególne związki łączące Frankowskiego z Baskami miały też inne aspekty. Nie bez znaczenia dla ich charakteru był z pewnością fakt, że Polak starał się opanować język baskijski. W grudniu 1919 roku Á. de Apraiz, podkreślając jego talenty językowe, nie wykluczał, że za jakiś czas będzie pewno pisał po baskijski, skoro przyswoił już sobie „co niego z naszego osobliwego języka” (*pues conoce... algo de nuestro peculiar idioma*, Apraiz 1920, s. III). Ze stosunkiem do języka łączyło się z pewnością zrozumienie i poparcie dla działalności na rzecz „sprawy baskijskiej”. Jest faktem znamionym, że pierwsze publiczne wystąpienie Frankowskiego w „sprawie polskiej”, jakim był odczyt „Polska, jej życie i siły” (*Polonia, su vida y sus fuerzas*), miało miejsce 6 kwietnia 1918 roku w Ośrodku Baskijskim „Eusko Etxea” w Madrycie i odnotowane zostało m.in. w piśmie *Euzkadi* wychodzącym w Bilbao (Tomicki 2003, s. 306). Był to niewątpliwie efekt trwających już od minionego roku kontaktów z ludźmi zaangażowanymi w baskijski ruch odrodzenia narodowego, którzy za kilka miesięcy mieli utworzyć – tak mu potem bliskie – Towarzystwo Studiów Baskijskich (Tomicki 2000, s. 23–25). Sytuacja Polski pod obcym zaborem interesowała zarówno Basków (zob. Jakubowska 2004), jak i Katalończyków. Frankowski, chociaż przyjaciele postrzegali go jako „nieustrudzonego i zasłużonego hispanofila” (*infatigable y benemérito hispanófilo*)⁷, rozumiał potrzeby i dążenia Basków, Katalończyków i Galisjan, i sympatyzował z ich aspiracjami do uzyskania autonomii. Jakiś czas później, już po ustanowieniu republiki, uważał, że jest ona „tylko formą przejściową, likwidacyjnym okresem dawnych rozrachunków w myśl norm i potrzeb nowoczesnego życia” i prognozował: „Federacja wszystkich regionów, równych z równymi, obejmująca Katalonię, Portugalię, kraj Basków i wszystkie inne dzielnice z równą im wszystkim w prawach i przywilejach Kastylią – jednym słowem Stany Zjednoczone Iberii – oto nakaz dziejowy, którego

⁷ Tak nazwał go w 1920 roku, dedykując mu jedną ze swych prac, hiszpański archeolog Juan Cabré y Aguiló (egzemplarz w zbiorach prywatnych R.T.).

realizację w bardzo ciężkich warunkach zapoczątkowała republika w r. 1931" (Frankowski [1934], szp. 854; por. 1933, s. 106–108).

Nie nie ujmując zasługom i zaletom polskiego uczonego, trzeba wspomnieć na koniec, że o sympatii okazywanej mu wtedy i później przez baskijskich „entuzjastów etnografii” współdecydowały w pewnej mierze względy propagandowe. Dla zaangażowanych w rozwój własnej kultury i nauki Basków nie mniej ważny niż tworzenie instytucji, kształcenie kadr, inicjowanie badań itp. był międzynarodowy rozgłos. Nie przypadkiem współczesna monografistka Towarzystwa Studiów Baskijskich uznała za jedno z największych osiągnięć okresu 1918–1936 upowszechnienie wiedzy o kulturze baskijskiej za granicą, zaznaczając, że w 1936 roku Towarzystwo miało członków i współpracowników nie będących Baskami w 10 krajach europejskich, w tym – oczywiście – w Polsce (Estornés Zubizarreta 1994, s. 651).

W periodykach baskijskich skrupulatnie odnotowywano wszelkie publikacje, które mówiły o Kraju Basków, nieraz wyolbrzymiając ich znaczenie. Dobrym tego przykładem jest krótka nota w *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, informująca o ukazaniu się w 1933 roku *Regionów Hiszpanii*. Jej autor stwierdził, że w nowej pracy „znanego [sic! R.T.] dyrektora Muzeum Etnograficznego w Warszawie i profesora Uniwersytetu Poznańskiego”, omówione zostały w sposób szczególnie dokładny (*particularmente estudiadas*) Prowincje Baskijskie i Navarra, po czym konkludował: „Dzieło to jest kolejną z szeregu prac, jakie p. Frankowski napisał o Kraju Basków, a ci, którzy znają metody badawcze wybitnego uczonego z Poznania, potrafią docenić jego nowy wkład w nasze badania” (Garmendia 1933). Tak jednostronne spojrzenie nie znajduje uzasadnienia w rzeczywistym układzie i treści książki. Przesadna jest też opinia o „szeregu prac” baskologicznych, chyba że zaliczy się do nich np. *Hórreos...* i *Estelas...* mimo ich iberyjskiego (z założenia) zakresu. W istocie czysto baskologiczne prace Frankowskiego w zasadzie nie istnieją, może z jednym wyjątkiem, chociaż gdyby nie II wojna światowa byłoby zapewne inaczej (patrz niżej). Niemniej tonację noty z roku 1933 powtarza po latach biogram (na pozór autorytatywny) w *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, gdzie mowa o „różnych odczytach, kongresowych referatach i artykułach poświęconych tematyce baskijskiej, z których wiele [sic! R.T.] opublikowanych zostało przez Towarzystwo Studiów Baskijskich” (A[rozamena] A[yala] 1982; wszystkie jego prace wydane nakładem Towarzystwa podaje katalog: Ormazabal Altuna, Arzamendi Sese 1999).

II

Późną jesienią 1920 roku E. Frankowski wrócił do Polski. Na podstawie wydanych za Pirenejami książek w krótkim czasie uzyskał doktorat (1921) i habilitację (1922), szybko objął też kilka stanowisk i funkcji zapewniających mu udział w kształtowaniu instytucjonalnych i programowych fundamentów etnografii i etnologii w nowo odrodzonym państwie. Jego iberyjskie zainteresowania naukowe zeszły w tym okresie na dalszy plan. Nie darmo jednak na krótko

przed wyjazdem z Hiszpanii, dziękując w ostatnim opublikowanym tam artykule za gościnę i możliwość spokojnego przetrwania sześciu lat „przerażającej [wojennej – R.T.] tragedii”, zadeklarował publicznie, że uważa ów „czcigodny i gościnny” kraj za swą drugą ojczyzną (Frankowski 1920b, s. 1). Że nie była to jedynie kurtuazja, dowiódł niebawem, angażując się w działalność na rzecz zbliżenia polsko-hiszpańskiego.

Był współtwórcą i wiceprezesem powstałego w Warszawie w 1923 roku Towarzystwo Polsko-Hiszpańskiego⁸, które – choć dzisiaj zupełnie zapomniane – było w pewnym sensie prekursorem późniejszej Katedry Iberystyki, obecnie już Instytutu Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego. Towarzystwo, któremu prezesował Jerzy Tomaszewski, były *chargé d'affaires en pied* w Hiszpanii (1919), miało swą siedzibę w stołecznym Uniwersytecie, przy Seminarium Filologii Romańskiej. Drugim obok Frankowskiego wiceprezesem był Maurycy Mann, profesor filologii romańskiej UW. Towarzystwo rozpoczynało swą działalność pod dobrymi auspicjami. W 1923 roku, na mocy dekretu króla Alfonsa XIII z 26 lutego, jeden z wiceprezesów (Frankowski) odznaczony został Orderem Izabeli Katolickiej w kategorii *caballero*, przyznawanym za wybitne zasługi dla Hiszpanii w dziedzinie nauki i kultury⁹. Drugi wiceprezes (Mann) opublikował w tym samym roku pierwszy polski przekład słynnej hiszpańskiej powieści pikarejskiej „Żywota Łazika z Tormesu” (*La vida de Lazarillo de Tormes*, 1554), opatrzonego wstępem i przypisami tłumacza.

Towarzystwo, które w marcu 1926 roku miało 50 członków (wcale niemało, jak na tamte czasy)¹⁰, stawiało sobie ambitne zadania: „nawiązanie, rozwój i utrwalenie stosunków w zakresie kultury umysłowej między Polską a Hiszpanią oraz krajami amerykańskimi o kulturze hiszpańskiej”, w szczególności zaś „rozpowszechnianie wśród swych członków oraz w szerszych kołach społeczeństwa polskiego znajomości języka hiszpańskiego, literatury, sztuki oraz dziejów Hiszpanii i w ogóle rozbudzenie zainteresowania kulturą umysłową polską oraz życiem ekonomicznym i państwowym Polski wśród społeczeństwa polskiego i hiszpańskiego ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży obydwu narodów”. Środkiem do osiągnięcia tych celów miały być nie tylko „odeczyty, pogadanki, wieczory dyskusyjne”, lecz także „założenie biblioteki dzieł hiszpańskich oraz dzieł poświęconych Hiszpanii, [...] uzupełnienie istniejących pod tym względem braków w bibliotekach uniwersyteckich oraz publicznych w Polsce; współdziałanie w organizowaniu pracy i studiów poświęconych Hiszpanii; podejmowanie

⁸ Zob. *Nauka Polska*, t. V: 1925, s. 426. W późniejszych latach powstanie Towarzystwa datowano na rok 1922 (zob. Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce, *Nauka Polska*, t. VII: 1927, s. 438; Sawicki 1995, s. 117 przyp. 14). Posiedzenie organizacyjne odbyło się jednak 22 czerwca 1923 roku, co odnotowała *Rzeczpospolita*, nr 168, wyd. wieczorne, s. 8, oraz nr 169, wyd. poranne, s. 7 (podają za: *Bibliografia...* 1977, szp. 1361).

⁹ Oryginał w madryckim Archivo General, Ministerio de Asuntos Exteriores, sygn. C-306, exp. 2 (rok 1923, dokument 4).

¹⁰ Zob. Materiały do spisu instytucji i towarzystw naukowych w Polsce, *Nauka Polska*, t. VII: 1927, s. 438.

starań w kierunku tłumaczenia i wydawania cennych dzieł w zakresie literatury, nauki i sztuki hiszpańskiej, przede wszystkim zaś podręczników ułatwiających Polakom naukę języka hiszpańskiego; umieszczanie w prasie artykułów oraz dokładnych informacji, dotyczących współczesnego życia Hiszpanii¹¹.

Po kilku latach działalności wysoką ocenę wystawił Towarzystwu Stanisław Wędkiewicz (1925, s. 475), wówczas profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, ten sam, który później stanie się autorem „wielkiego wołania” o rozwój polskiej iberystyki, bo taki charakter miał jego słynny esej „Zaniedbana dziedzina humanistyki. Znajomość języków i literatur iberyjskich zagranicą a w Polsce”. W tekście tym wymieniono Frankowskiego wśród Polaków, którym pobyt w Hiszpanii w czasie „wielkiej wojny” pozwolił „zgłębić kulturę, Polsce dotychczas raczej obcą, i uczynił z nich pożytecznych misjonarzy zbliżenia polsko-iberyjskiego” (Wędkiewicz 1928, s. 71).

Przez szereg lat Frankowski nie zajmował się jednak aktywnie badaniami iberystycznymi i mało na ten temat pisał. Jeśli nie liczyć ogłoszonego w 1920 roku w *Przeglądzie Dyplomatycznym* artykułu „Kwestia agrarna w Hiszpanii w roku 1919”, będącego jego pierwszy tekstem hispanistycznym w języku polskim, napisanym wszakże jeszcze w Madrycie, oraz kilku referatów przedstawionych na forum Komisji Antropologicznej PAU w Krakowie (1920–1921) i Polskiego Towarzystwa Etnologicznego w Warszawie (1921)¹², w ciągu dziesięciu lat powstały zaledwie dwa popularne, choć arcyciekawe artykuły – szkic antropogeograficzny o hiszpańskich kobietach zatytułowany „Hiszpanka” (1925) oraz impresyjny „Karnawał ludzi i zwierząt w Hiszpanii” (1927).

Zmiana nastąpiła dopiero w roku 1929, kiedy to odżyły jakieś bliżej nieznane iberystyczne plany naukowe, realizowane dość intensywnie w latach następnych. Chodziło zapewne o kontynuację prac rozpoczętych w okresie 1914–1920, gdyż Frankowski traktował podjęte na nowo badania jako uzupełniające. W jednym ze swych życiorysów podał: „W miesiącach letnich 1929, 1930, 1932, 1935 prowadziłem badania uzupełniające w Kraju Basków w Hiszpanii i Francji”¹³. W wyliczeniu tym zabrakło wyjazdu do Hiszpanii w 1933 roku i wizyty w Portugalii w 1935 roku, o których wiadomo z innych źródeł, ale zarówno z przytoczonej

¹¹ Za informacją zamieszczoną w *Nauce Polskiej*, t. V: 1925, s. 426.

¹² Dotyczyły one zagadnień, którym poświęcone były ogłoszone drukiem w Hiszpanii studia, zob.: Nagrobki o głowicy kolistej na Półwyspie Iberyjskim, *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU*, t. 25 (10): 1920, s. 16; Spichlerze na palach i palafity na Półwyspie Iberyjskim, *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, t. 26 (5), maj 1921, s. 8–9; Znaki wypalane i wystrzygane na zwierzętach pociągowych na Półwyspie Iberyjskim, *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*, t. 26 (5), maj 1921, s. 10; Sprawozdania z posiedzeń Komisji [Antropologicznej] odbytych w r. 1920 i 1921, *Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne*, t. II (cz. 1 i 2), Kraków 1921, s. VI, VIII–IX, X). O referacie „Walka człowieka z duchami ziemi o władanie ziemią” (por. Frankowski 1916c) informowano w doniesieniu „Z Polskiego Tow. Etnologicznego”, *Ziemia*, 1922, nr 3, s. 116.

¹³ Życiorys Eugeniusza Frankowskiego, Poznań, III–1950, Archiwum Państwowego Muzeum Etnograficznego (dalej: PME) w Warszawie, spuścizna M. Frankowskiej, materiały nieuporządkowane.

informacji, jak i innych równie lapidarnych wzmianek wynika jednoznacznie, że uwaga jego koncentrowała się na baskijskiej kulturze ludowej. W tym okresie miał okazję uczestniczyć w V Kongresie Studiów Baskijskich (Vergara, 1930), podczas którego wygłosił referat „Uwagi ogólne o baskijskiej sztuce ludowej” (*Cuestiones generales acerca del arte popular vasco*), opublikowany później w materiałach kongresowych (Frankowski 1934) i będący jedynym w gruncie rzeczy znanym dziś jego tekstem, który uznać można za baskologiczny, choć w znacznej części ma charakter teoretyczno-metodologiczny (Tomicki 2000, s. 27–28).

Nieco więcej szczegółów o odbytych w okresie międzywojennym podróżach na Półwysep Iberyjski znaleźć można w sprawozdaniach z działalności Muzeum Etnograficznego w Warszawie, z których wiadomo, że „w latach 1933 i 1935 [Frankowski] prowadził badania w kraju Basków, w Hiszpanii. W roku 1933 wygłosił odczyty o kulturze ludowej Polski w San Sebastjano [sic! R.T.], w Bilbao, w Madrycie i w Barcelonie w Hiszpanji. W r. 1935 wygłosił odczyty w Porto i w Koimbrze w Portugalji. Ze swoich badań przywiózł zbiór kultury materialnej Basków, który ofiarował Muzeum Etnograficznemu” (*Sprawozdanie...* 1936, s. 26)¹⁴.

O pracach prowadzonych podczas wyjazdów brak dokładniejszych informacji. Przynosiły one jednak konkretne efekty, o czym świadczy chociażby wzmianka w liście Frankowskiego z 30 października 1933 roku, pisanym po powrocie z Hiszpanii do zaprzyjaźnionego z nim Adama Fischera: „udało mi się zdobyć bardzo cenne materiały naukowe”¹⁵. Nie były to wyłącznie źródła do własnych studiów. Po wyjeździe w 1935 roku zbiory warszawskiego Muzeum Etnograficzne wzbogaciły się o eksponaty przywiezione „z badań naukowych w kraju Basków w Hiszpanji”: instrument muzyczny *alboka*, 5 tkanin *zamaua* używanych w rytuałach ofiarniczych, dwa okazy haftu, jedną koronkę siatkową, dzwon pasterski, świecznik *argisaiola* i jarzmo przyróżne (*Sprawozdanie...* 1936, s. 24).

Rewitalizacja w 1929 roku naukowych planów związanych z Półwyspem Iberyjskim stosunkowo szybko zaowocowała kilkoma publikacjami. Chociaż wszystko wskazuje, że w latach trzydziestych Frankowski pracował przede wszystkim nad tematami dotyczącymi baskijskiej kultury ludowej, a serię nowych prac zapoczątkował referat o sztuce baskijskiej z 1930 roku (wydany cztery lata później), inne powstałe wówczas teksty dowodzą, że jego zainteresowania bynajmniej nie ograniczały się do Basków. Nie ograniczały się też do kultury ludowej. Świadczy o tym wymownie plon wyjazdów do Hiszpanii w 1930 i 1932 roku, który przybrał postać dwóch obszernych opracowań. Pierwsze pt. „Organizacja nauki w Hiszpanii” (1931), ukazało się na kartach *Nauki Polskiej*, mając za myśl przewodnią zaskakującą być może dla wielu Polaków opinię, że „Hiszpania jest krajem, gdzie można się wiele nauczyć” (Frankowski 1931, s. 214). Drugim opara-

¹⁴ Informację o wizycie Frankowskiego w Muzeum Etnograficznym w Bilbao podano w: *El Liberal*, nr 11463, 6 września 1933, s. 8 (zob. www.euskomedia.org/8080/euskomedia_es/servlet/euskomedia.Kultura; konsultowano 7.07.2004).

¹⁵ List w zbiorach Archiwum Naukowe Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (dalej: PTL) we Wrocławiu, zespół: Eugeniusz Frankowski. Korespondencja do A. Fischera z lat 1922–35, t. 1 (sygn. 520).

cowaniem było obszerne studium regionalnego zróżnicowania Hiszpanii, zainicjowane prawdopodobnie przez promotora polskiego ruchu regionalistycznego, Aleksandra Patkowskiego, lecz mające prawdziwe źródło w sięgających lat 1914–1920 studiach Frankowskiego nad antropogeografią Półwyspu Iberyjskiego. Tekst ten, datowany na lata 1932–1933, opublikowany został w dwóch różnych wersjach: obszerniejszej, noszącej tytuł *Regiony Hiszpanji* (1933), jako książka otwierająca serię wydawnictw poznańskiego Instytutu Etnologii, oraz w wersji skróconej, pod tytułem „Regionalizm Hiszpanji”, w zbiorowej pracy poświęconej ruchowi regionalistycznemu w Europie (1934). Z tej ostatniej wersji wyłączono kilka części ważnych dla pierwotnego kształtu i celu pracy, m.in. rozdziały „Ubiór, strój i jego zdobnictwo” i „Architektura miast i budownictwo ludowe”. Bolesław Olszewicz, który recenzował pełną wersję wyjątkowego wówczas w Polsce opracowania, podkreślał nie tylko jego wartość naukową, lecz także znaczenia dla zrozumienia aktualnych wydarzeń politycznych: „Niezrozumienie duszy zbiorowej kraju występuje jako następstwo nieznajomości geografii regionalnej Hiszpanji” (Olszewicz 1933, s. 6).

W tym okresie powstał również artykuł „Hiszpanja”, napisany dla wydawanej pod redakcją Zygmunta Łempickiego encyklopedii *Świat i Życie* (Frankowski 1934). Na jego oryginalność, nie tylko na tle ówczesnych haseł encyklopedycznych, ale także jako autorskiej „wizji narodu hiszpańskiego” opartej na dobrej znajomości kraju i własnych badaniach etnograficznych, zwróciła niedawno uwagę Ewa Kulak, pisząc m.in.: „Zaproponowane na kartach *Świata i Życia* studium problemów hiszpańskiej kultury i potraktowanie literatury jako idealnego wyrazu procesów psychicznych narodu wyróżnia się oryginalnością na tle innych encyklopedii. A choć obecność tej dość nietypowej charakterystyki kraju i ludzi może nieco dziwić w obrębie wydawnictwa nastawionego zasadniczo na ujęcie czysto informacyjne, i tak żałować należy, że nie dokonano podobnych, a przynajmniej równie interesujących obserwacji na temat Portugalii” (Kulak 2002, s. 41; por. Kulak 2004, s. 49).

Prace z lat trzydziestych pozwalają dostrzec najgłębszą warstwę iberystycznych zainteresowań naukowych E. Frankowskiego – interesowała go zajmująca lwią część półwyspu Hiszpania, lecz w rzeczywistości miał na uwadze Iberię – lubił to określenie – obejmującą obok Hiszpanii także (co zawsze zaznaczał) Katalonię i Kraj Basków oraz Portugalie. Cały ten obszar postrzegał jako jedność: „zarówno przyroda, jak i historia wykazują zgodnie, iż Półwysep Iberyjski zamyka w sobie populację, posiadającą wspólną więź społeczną. Ale charakter tej więzi, ażeby być trwałym, powinien być wykładnikiem różnic naturalnych, w których przejawia się odrębność każdego regionu” (Frankowski 1933, s. 107).

III

Eugeniusz Frankowski był człowiekiem niespełnionych zamierzeń. W jakimś stopniu zdecydowały o tym zapewne cechy charakterologiczne, ale niebagatelną rolę w niweczeniu planów odegrały także okoliczności historyczne, przede

wszystkim II wojna światowa, podczas której uległ zagładzie cały jego iberyjski dorobek – muzealne eksponaty, dokumentacja z badań terenowych, liczne opracowania wcześniej nieopublikowane z takich czy innych względów.

We wrześniu 1939 roku, w spalonym na skutek bombardowania Muzeum Etnograficznym, przepadła – razem z innymi, często bezcennymi zbiorami – kolekcja baskijska, chyba stosunkowo niewielka, bo nie wspominana w opisach strat. Ale był to dopiero początek nieszczęść. W 1944 roku, po kapitulacji powstania warszawskiego, gdy Niemcy zarządzili przymusową ewakuację mieszkańców i przystąpili do systematycznego niszczenia miasta, w żoliborskim mieszkaniu Eugeniusza i Marii Frankowskich pozostał dorobek ich całego życia. Jedyne w swoim rodzaju świadectwem w tej sprawie jest zachowana kopia listu, wysłanego w kilka tygodni po wyjściu z Warszawy do Włodzimierza Antoniewicza, znanego archeologa, wówczas pracującego w polskich ekipach dopuszczanych przez Niemców do zrujnowanego, opustoszałego miasta. List, pisany z nowosądeckiej wsi, gdzie państwo Frankowscy znaleźli schronienie i dotrwali do końca wojny, należy przytoczyć w całości¹⁶:

8-XI-1944

JW Pan Dr. Włodzimierz Antoniewicz
w Milanówku

Wielce Szanowny Panie Profesorze:

Piszę do Was w sprawie mojej biblioteki, rękopisów i zbiorów naukowych, pozostawionych w Warszawie [Żoliborz, ul. Mickiewicza 30, m. 52, I p. i w piwnicy.]

Znajdują się one w szafach na I piętrze i w piwnicy.

1. Księgozbiór, liczy około 2,500 książek, z tego około 500 najważniejszych dla mnie, w piwnicy.
2. Rękopisy i materiały do moich prac naukowych z dziedziny etnologii, etnografii ogólnej, Polski, Hiszpanii, Kraju Basków i Portugalii, oraz muzeologii [skrzynki i teki w piwnicy i na I p. w szafach.]
3. Klische: a) Huculszczyzna – sz. 400 [25x18, 10x15; 9x12]
b) Muzeum we Wdzydzach, sz. 500 [9x12]
badania dr. Marii Frankowskiej, kompletny inwent.
c) klisze do etn. Kraju Basków i Iberii - szt. 300.
d) ogólne i z etnogr. Polski - (?)
4. Fotografie i ryciny: a) z Polski – 5.000 sztuk
b) z całego świata – 15.000 sztuk
[szafa w ścianie w przedpokoju i w szaf. w pokojach.]
5. Aparaty fotograficzne: 5 sztuk aparatów fot.
2 aparaty do powiększeń
[do Leiki i Matador, 1,50 m. dł.]
6. Obrazy na szkle – 3. Z Podhala 1. i z Huculszczyzny 2.
7. [uzupełn. do 1.] – Komplet czasopism: „Wisła”, „Lud”.
a/ biblioteka hiszpańska i portugalska;
b/ – „ – muzeologiczna i konserwatorska;
c/ – „ – indochińska [żony mojej] b. cenna.
d/ – „ – literatura wszechświatowa i sztuk[ę]

¹⁶ Archiwum PME w Warszawie, spuścizna M. Frankowskiej (materiały nieuporządkowane).

Już tylko nadmieniam, że w piwnicy było 30 cennych brązów, a na górze 60 obrazów [w te-
kach, na ścianach i w schówku w kuchni]: 20 Noakowskiego, 8 Goyi, 1 – Holbeina, 10 – japoń-
skich i t.d. w tym kilka Utamaro i innych dobrych majstrów. Jest to, jak przypuszczam, nekrolog
tych rzeczy.

Rzecz oczywista, że chodzi mi głównie o rękopisy, materiały i bibliotekę.

Pięknie Was pozdrawiam i uwadze Waszej te rzeczy polecam. Pozdrowienia serdeczne załą-
czam dla Sz. Pani Waszej

E. Frankowski

Mój adres: w. Koszary – 19
poczta Lososina Górna,
koło Limanowej, pow. Nowy Sącz
Szkoła Rolnicza
E. Frankowski

P.S. Jest to dublikat [sic! R.T.] listu, który, za radą prof. Kutrzeby, zostawiłem dla Was
u p. Stolyhwowej w R.G.O. w Krakowie. Obecnie list ten podjął się Wam dostarczyć p. dr. Tadeusz
Dziekoński, st. konserwator Muzeum Etnograficznego w Warszawie i były mój asystent w Po-
znaniu. Będę Wam bardzo wdzięczny, jeśli umożliwicie p. T. D. dostanie się do Warszawy.

E. F.

Jesienią 1944 roku ziściły się najgorsze obawy. Jak wiadomo z relacji Marii
Frankowskiej, mieszkanie zostało spalone, w nim zaś zniszczeniu uległy zarówno
materiały źródłowe, gromadzone przez „wiele lat cierpliwych badań w Polsce,
Hiszpanii i Portugalii”, jak też szereg opracowań w różnych stadiach zaawanso-
wania, poświęconych wybranym dziedzinom kultury baskijskiej, w tym będąca
na ukończeniu praca na temat baskijskich zwyczajów rodzinnych oraz dwa
w pełni przygotowane do druku, bogato ilustrowane dzieła – jedno dotyczące
baskijskich obrzędów i zwyczajów dorocznych, drugie – baskijskiej sztuki ludo-
wej (Armon 1981, s. 29–30; Frankowska 1986, s. 21; Tomicki 2000, s. 18, 28).

Gdy w 1985 roku prof. José Manuel Gómez Tabanera rozpoczął w Hiszpanii
przygotowania do wznowienia *Hórreos...* i *Estelas...*, w jednym z listów do Marii
Frankowskiej dopytywał z nadzieją o niepublikowane materiały i fotografie
z badań w latach 1914–1920, zwłaszcza te, które dotyczyły Basków. Odpowiedź,
jaką otrzymał, już znamy¹⁷. W szkicu biograficznym zamieszczonym później
w reedycji *Hórreos...* M. Frankowska podsumowała krótki opis wojennych znisz-
czeń jednym zdaniem: „Spalenie Warszawy przez wycofujących się Niemców
i zniszczenie archiwów Frankowskiego dotyczących Basków uznać więc można
za jeszcze jedną stratę poniesioną przez ten starożytny naród, który nazizm usi-
łował w Guernice rzucić na kolana, tak jak kilka lat później będzie chciał to
uczynić z narodem polskim” (Frankowska 1986, s. 21).

¹⁷ Archiwum PME w Warszawie, spuścizna M. Frankowskiej (materiały nieuporządkowa-
ne): J. M. Gómez Tabanera do M. Frankowskiej, Oviedo, 27 sierpnia 1985; M. Frankowska do
J.M. Gómeza Tabanery, Warszawa, 7 października 1985 r. (brudnopis).

IV

Po II wojnie światowej E. Frankowski osiadł w Poznaniu i poświęcił się odbudowie Instytutu Etnologii, który niebawem musiał zresztą zmienić nazwę, przeobrażając się najpierw w Katedrę Etnologii i Etnografii, a następnie w Katedrę już tylko Etnografii. Znowu, jak w latach dwudziestych, zadaniem najważniejszym była organizacja pracy dydaktycznej i badawczej oraz życia naukowego. Jakkolwiek niepowetowane straty czasu wojny, jak również nowe historyczne okoliczności zdawały się wykluczać powrót do badań iberystycznych, w przygotowywanych wtedy planach na przyszłość, której kształt trudno było jeszcze do końca przewidzieć, obecne były znajome akcenty. W 1946 roku, gdy w trakcie dyskusji poprzedzających reaktywowanie Towarzystwa Ludoznawczego rozdzielano zadania między ośrodki naukowe, poznański Instytut Etnologiczny podjął się dostarczania *Ludowi* „recenzji z prac w języku baskijskim, hiszpańskim, portugalskim, francuskim i angielskim”¹⁸. Powrót do tematyki iberyjskiej przewidywany był także w indywidualnych planach naukowych – na przełomie 1948 i 1949 roku Frankowski nosił się z zamiarem przygotowania studium na temat etnogenezy Basków (Wróblewski 1969, s. 130 przyp. 5). Być może dodatkowym bodźcem do optymizmu było reaktywowanie kontaktów z dawnymi znajomymi. W sierpniu 1948 roku z inicjatywy przebywającego na emigracji (po wojnie domowej w Hiszpanii) José Miguela de Barandiarána, wielkiej postaci baskijskiej nauki, Frankowski otrzymał zaproszenie na VII Kongres Studiów Baskijskich mający się odbyć we wrześniu w Biarritz (1948). Wprawdzie wyjazd nie doszedł do skutku, lecz przy tej okazji powstał bodaj jedyny napisany po wojnie tekst baskologiczny (poświęcony *argizaiolas*, specyficznym drewnianym świecznikom używanych podczas uroczystości ku czci zmarłych)¹⁹. Kilka lat później do Poznania dotarło jeszcze jedno zaproszenie na Kongres Studiów Baskijskich, ósmy z kolei (Bayonne, 1954), wraz z prośbą o przygotowanie referatu na temat baskijskiej sztuki ludowej²⁰. Ale czasy, które nadeszły, nie sprzyjały ani „egzotycznym” projektom naukowym, ani tym bardziej zagranicznym kontaktom i wyjazdom. W 1959 roku, w podsumowaniu działalności katedr etnografii w okresie

¹⁸ List Józefa Gajka do E. Frankowskiego, bez miejsca i daty (sprzed 22 listopada 1946 r.), Archiwum Naukowe PTL we Wrocławiu, zespół: Eugeniusz Frankowski. Korespondencja do A. Fischera z lat 1922–35, t. 1 (sygn. 520). Cytowany list znalazł się w tym zespole – jak widać – omyłkowo. Pragnę w tym miejscu gorąco podziękować Pani Jadwidze Kłodnickiej, wieloletniej kierowniczce i opiekunce Archiwum Naukowego PTL, za życzliwą i bezinteresowną pomoc w uzyskaniu kopii wspomnianej korespondencji.

¹⁹ Tekst ten nadal pozostaje nieznany. Pisałem o nim szerzej w: Tomicki 2000, s. 29–31. We wrześniu 2001 roku p. dr Witold Armon powiadomił mnie podczas rozmowy telefonicznej, że niegdyś miał ów tekst – napisany po baskijski – w swoich rękach.

²⁰ Wzmianka o tym znajduje się w piśmie E. Frankowskiego, występującego jako Kierownik Katedry Etnografii UAM w Poznaniu, do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Departament Studiów Uniwersyteckich, Poznań 31 stycznia 1956 r., Archiwum PME w Warszawie, spuścizna M. Frankowskiej (materiały nieuporządkowane). W piśmie mowa jest o „roku ubiegłym”, co sugerowałoby 1955, ale musi to być pomyłka.

1945–1956, stwierdzono na podstawie ustnego przekazu samego Frankowskiego, iż „Zaginienie w czasie wojny bogatych materiałów [...] do kultury ludowej Basków uniemożliwiło [...] kontynuowanie dalszych monografii w tym zakresie” (Klimaszewska, Kutrzeba-Pojnarowa 1959, s. 89).

Zainteresowanie światem iberyjskim trwały jednak na przekór wszelkim przeciwnościom. Określenie „świat iberyjski” – w możliwie najszerszym znaczeniu – jest tu najstosowniejsze, bo oto w 1950 roku widzimy Frankowskiego jako autora krótkiego szkicu o kulturze starożytnego Meksyku w katalogu wystawy fotografii meksykańskiej, zorganizowanej w ramach III Festiwalu Plastyki w Sopocie (Frankowski 1950). W latach pięćdziesiątych gromadził też nadal materiały. To zapewne z tego okresu pochodziła notatka dotycząca folkloru portugalskiego z dopiskiem „Ciekawe! Ważne do monografii iberyjskiej”, którą M. Tarko (1987, s. 48) widział w spuściźnie Frankowskiego w archiwum PME w Warszawie, a której mnie odnaleźć się nie udało. Łatwiej umiejscowić w czasie znajdujące się w tym samym archiwum obszernie wypisy z *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses* (Jaén, Hiszpania), rocznik I, nr 2 z 1954 roku, dotyczące hiszpańskiej kultury ludowej, oraz wycinek z *The New York Times* (21 marca 1957, wyd. międzynarodowe), z listem Germána Arciniegasa w obrobie dobrego imienia swego rodaka, Jesúsa de Galindez, uchodźcy politycznego, współpracownika Baskijskiego Rządu na Uchodźstwie, badacza i demaskatora reżymu R. Trujillo w Dominikanie, skrytobójczo zamordowanego w 1956 roku w Nowym Jorku.

Niewiele pozostało z prywatnego archiwum, które po śmierci E. Frankowskiego uległo w niejasnych okolicznościach rozproszeniu, a w części być może zaginęło. Podobny los spotkał specjalistyczną bibliotekę. Z wojennej pożogi wyszła obronna ręką jedynie drobna część przedwojennego iberystycznego księgozbioru, zapewne unikatowego w Polsce. Po dziś dzień zachowała się pewna liczba hiszpańskich publikacji z okresu I wojny światowej i lat późniejszych, m.in. prawdziwe *cimelium*, szereg numerów *Eusko-Folklore*, wydawanego przez Towarzystwo Studiów Baskijskich, a także prace ofiarowane Frankowskiemu przy różnych okazjach, opatrzone stosownymi dedykacjami autorów. Zachowały się też odbitki niektórych jego własnych artykułów ogłoszonych w Portugalii i Hiszpanii. Gdzie i jakim sposobem przetrwały, nie wiadomo. Możliwe, iż uratowały się – podobnie jak część przedwojennego archiwum fotograficznego (Frankowski 1953, s. 382) – w poznańskim Instytucie Etnologii, podczas okupacji przekształconym w jeden z zakładów niemieckiego Volkspolitisches Institut. W pewnej broszurze z 1917 roku, zawierającej dedykację archeologa Juana Cabré, zachował się do dziś skrawek papieru z czyjąś odręczną uwagą: „Książkę niniejszą proszę doręczyć p. Prof. Frankowskiemu, na książce dedykacja dla prof[esora]”²¹. To, co ocalało, stało się załącznikiem nowego księgozbioru, rekonstruowanego od pierwszych dni w miarę normalnego, powojennego życia aż do późnych lat pięćdziesiątych. Był on niewątpliwie dużo skromniejszy niż po-

²¹ Egzemplarz w zbiorach prywatnych R.T.

przedni, lecz obecnie nie sposób scharakteryzować jego zawartości, gdyż uległ rozproszeniu w latach siedemdziesiątych, w związku z przeprowadzką Marii Frankowskiej z Poznania do Warszawy, gdzie obejmowała kierownictwo Zakładu Etnografii IHKM PAN.

V

W Hiszpanii dokonania naukowe E. Frankowskiego nigdy nie zostały zapomniane. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco* zamieszczono jego bibliografię (*Enciclopedia...* 1973, s. 410–411) oraz opatrzoną fotografią biogram, pozostawiający – niestety – wiele do życzenia (A[rozamena] A[yala] 1982), który obecnie można znaleźć w elektronicznej wersji tego monumentalnego dzieła²². O wiele lepszy i pełniejszy biogram, oparty m.in. na informacjach uzyskanych z Polski, ukazał się dziesięć lat temu w *Diccionario histórico de la antropología española* (Gómez Tabanera 1994). Nie są to jedyne oznaki pamięci. Nazwisko polskiego badacza pojawia się zarówno w historii Towarzystwa Studiów Baskijskich (Estornes Zubizareta 1983, s. 86, 111–112, 162), jak i monografii Hiszpańskiego Towarzystwa Historii Naturalnej, której autor z wielkim uznaniem pisze o roli prac Frankowskiego w propagowaniu etnologii i właściwych sposobów organizowania badań (Martínez Sanz 1982, s. 194, *passim*).

Jego prace, aczkolwiek zestarzały się już bardzo, są stale czytane i cytowane. Dotyczy to w szczególności dwóch wielkich monografii poświęconych spichrzom na palach i stelom dyskoidalnym, które zostały wznowione w Hiszpanii w latach osiemdziesiątych (Frankowski 1986, 1989) i są traktowane przez badaczy zagadnień związanych z poruszaną w nich problematyką jako dzieła pionierskie, które wypada znać, nawet jeśli nie akceptuje się teorii autora (np. Aguirre Sorondo 2000; Lillios 2002). W internetowym *Euskonews* (edycji on-line czasopisma „Euskonews & Media”, mającego za zadanie upowszechnienie baskijskiej kultury i nauki), w nr 133 z 2001 roku reedycji doczekał się referat poświęcony baskijskiej sztuce ludowej z kongresu w 1930 roku (nieco wcześniej, w nr 126 z 2001 roku, opublikowano tam również artykuł E. Egurena z 1922 roku, będący omówieniem *Hórreos...* i rozwinięciem niektórych tez tej pracy). Wyrażane przez Frankowskiego poglądy na temat organizacji badań etnograficznych i jego postulaty w tym zakresie przypominają stale historycy hiszpańskiej antropologii (Lisón Tolosana 1971, s. 157; Ortiz García 1987, s. 98–99; Calvo Calvo 1997, s. 85).

Być może najlepszym świadectwem popularności głównych dzieł Frankowskiego wśród ludzi zajmujących się zawodowo i amatorsko tradycyjną kulturą ludową Hiszpanii jest wywiad, jakiego udzielił prasie Ramón Villegas López, autor książki *Motivos decorativos y ornamentales en la arquitectura tradicional de Cantabria* (2002). Pytany o inspiracje, oświadczył: „W czasie pewnej roz-

²² www.euskomedia.org8080/euskomedia_es/servlet/euskomedia.Detalle (konsultowano 7.07.2004).

mowy [...] o książce Frankowskiego na temat stel dyskoidalnych na Półwyspie Iberyjskim zwróciliśmy uwagę na podobieństwo niektórych motywów ikonograficznych z występującymi na fotografiach z San Sebastián de Garabandal. To mnie olśniło i tego samego popołudnia zacząłem dociekania nad użyciem określonych motywów ornamentalnych w dekoracji tradycyjnej architektury kantabryjskiej”. W reportażu, z którego pochodzi cytat²³, ani dziennikarz, ani jego rozmówca nie widzieli potrzeby wyjaśniać, kim był ów inspirujący badacz o obco brzmiącym nazwisku.

LITERATURA

- Aguirre Sorondo A. 2000, El posible origen de las estelas discoidales, *Euskonews* n° 82, www.euskonews.com/0082zkbk/gaia8205es.
- Apraiz Á. de 1920, Discurso preliminar, [w:] E. Frankowski, *Sistematización de los ritos usados en las ceremonias populares*, San Sebastián, s. I-V.
- Aranzadi T. de, L. de Hoyos Sáinz 1917, *Etnografía, sus bases, sus métodos y aplicaciones a España*, Madrid.
- Armon W. 1962, Eugeniusz Frankowski [nekrolog], *Z Ochrony Wieków*, R. 28, z. 2, s. 155-157.
- 1981, Eugeniusz Frankowski (1884-1962) jako badacz Półwyspu Iberyjskiego, [w:] *Polskie badania obcych kultur ludowych. Materiały z konferencji we Wrocławiu w dniach 25-26 listopada 1978 r.*, Wrocław, s. 23-31.
- Armonowie K. i W. 2002, Eugeniusz Frankowski (1884-1962), [w:] E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy. Sylwetki, szkice biograficzne*, Kraków, s. 98-103.
- A[rozamena] A[yala] A. 1982, Frankowski Eugeniusz, [w:] *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. Cuerpo A. Diccionario Enciclopédico Vasco*, vol. XIV, San Sebastián, s. 158.
- Azcóna J. 1984, La escuela histórica de Viena y la antropología vasca. Su alcance epistemológico en el contexto de la antropología europea, *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, Año XVI, núm. 43, s. 137-151.
- Boletín... 1917, *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* (Madrid), t. 17 (8).
- Bibliografía... 1977, *Bibliografía* Warszawa: Wydawnictwa ciągłe, 1919-1928, Warszawa-Wrocław-Kraków-Gdańsk.
- Burszta J., M. Frankowska 1981, Frankowski Eugeniusz, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa-Poznań, s. 186-187.
- Calvo Calvo L. 1997, *Historia de la antropología en Cataluña*, Madrid.
- Eguren E. de 1922, El hórreo en el País Vasco, *Revue Internationale des Études Basques*, t. 13, s. 102-106.
- Enciclopedia... 1973, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. Cuerpo C. Eusko Bibliographia*, vol. III, San Sebastián.
- 1982, *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco. Cuerpo A. Diccionario Enciclopédico Vasco*, vol. XIV, San Sebastián.
- Estornés Zubizarreta I. 1983, *La Sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*, Bilbao.
- 1994, Sociedad de Estudios Vascos. Eusko-Ikaskuntza (País Vasco y Navarra, 1918-1936: 1978-), [w:] Ortiz García, Sánchez Gómez (eds), 1994, s. 649-652.
- Frankowska M. 1986, Semblanza biográfica de Eugeniusz Frankowski (1884-1962), [w:] Frankowski 1986, s. 16-24.

²³ W elektronicznym piśmie *El Diario Montañés*, 24 grudnia 2002 r., <http://canales.eldiariomontanes.es/patrimonio/rep/rep190> (konsultowano 4.05.2004).

- Frankowski E. 1916a, As cangas e jugos portugueses de jungir os bois pelo cachaço, *Terra Portuguesa*, nr 2, s. 5–15 (także nadb.: Lisboa 1916).
- 1916b, *Estudios etnológicos: Los signos quemados y esquilados sobre los animales de tiro de la Península Ibérica*, Madrid (Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural. T. X, Memoria 5ª, s. 267–310)
 - 1916c, *Estudios etnológicos II: La lucha entre el hombre y los espíritus malos por la posesión de la tierra y su usufructo*, *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* (Madrid), t. 16, s. 408–425 (także nadb.: Madrid 1916).
 - 1918a, *Hórreos y palafitos de la Península Ibérica*, Madrid.
 - 1918b, *As cabaceiras de sepultura e as suas transformações*, Lisboa (odb. z *Terra Portuguesa*, 1918, nr 25–26)
 - 1920a, *Sistematización de los ritos usados en las ceremonias populares*. Discurso preliminar por Á. de Apraiz, San Sebastián.
 - 1920b, *Los métodos de la etnología*, San Sebastián.
 - 1920c, *Las necesidades más urgentes de las ciencias antropológicas en España*, Madrid (nadb. z: *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, t. XX, s. 117–122)
 - 1920d, *Estelas discoideas de la Península Ibérica*, Madrid.
 - 1920e, Kwestia agrarna w Hiszpanii w roku 1919, *Przegląd Dyplomatyczny*, R. II, nr 7–8, s. 341–350.
 - 1925, Hiszpanka, *Naokoło Świata*, nr 16, szpalty 85–116.
 - 1927, Karnawał ludzi i zwierząt w Hiszpanii, *Na Fali*, t. 2, s. 6–12 (także nadbitka, Warszawa, brw.).
 - 1931, Organizacja nauki w Hiszpanii, *Nauka Polska*, t. 14, s. 213–262 (także nadbitka, Warszawa 1931).
 - 1933, *Regiony Hiszpanii*, Poznań.
 - 1934a, Regionalizm Hiszpanii, [w:] A. Patkowski (red.), *Ruch regionalistyczny w Europie*, Warszawa, t. I, s. 185–230.
 - 1934b, Cuestiones generales acerca del arte popular vasco, [w:] *V Congreso de Estudios Vascos. Recopilación de los trabajos de dicho Congreso, celebrado en Vergara del 31 de Agosto al 8 de Septiembre de 1930 acerca de temas de Arte Popular Vasco*, San Sebastián, s. 3–17.
 - [1934c], Hiszpania, [w:] *Świat i Życie. Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury*. Red. nac. Z. Lempicki, Lwów–Warszawa, t. II, szpalty 845–862.
 - 1950, Kultura starożytnego Meksyku, [w:] *III Festiwal Plastyki w Sopocie. Wystawa fotografii meksykańskiej* [katalog], [Sopot], s. 1–3.
 - 1953, Hafty kurpiowskie, *Polska Sztuka Ludowa*, R. VII, nr 6, s. 382–383.
 - 1986, *Hórreos y palafitos de la Península Ibérica*, ed. de J.M. Gómez Tabanera, Madrid.
 - 1989, *Estelas discoideas de la Península Ibérica*, ed. de J.M. Gómez Tabanera, Madrid.
- Garmendia P. 1933, [Rec.:] E. Frankowski, Regiony Hiszpanii, Poznań 1933, *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Año 27, t. XXIV (3), s. 497.
- Gómez Tabanera J.M. 1994, Frankowski Eugeniusz, [w:] Ortiz García, Sánchez Gómez (eds), 1994, s. 329–332.
- Hoyos Sáinz L. de 1915, *Estado actual del conocimiento antropológico del pueblo español*, Asociación Española para el Progreso de las Ciencias. Congreso de Bilbao, b.m.w.
- Jakubowska Z. 2004, La Polonia repartida vista desde la perspectiva vasca, [w:] Nalewajko (ed.), 2004, s. 28–35.
- Klimaszewska J., A. Kutrzeba-Pojnarowa 1959, Działalność uniwersyteckich katedr etnografii w Polsce w latach 1945–1956, *Etnografia Polska*, t. II, s. 59–107.
- Kulak E.K. 2002, *Owoce hesperyjskich ogrodów. Obraz literatur Półwyspu Iberyjskiego w polskich wydawnictwach informacyjnych i popularnonaukowych*, Toruń.
- 2004, La imagen de los españoles en las enciclopedias polacas de los siglos XIX y XX. Cultura, carácter nacional, diferencias regionales, [w:] Nalewajko (ed.), 2004, s. 36–50.

- Lillios K. 2002, Some new views of the engraved slate plaques of southwest Iberia, *Revista Portuguesa de Arqueologia*, vol. 5 (2), s. 135–151.
- Lisón Tolosana C. 1971, *Antropología social en España*, Madrid.
- Martínez Sanz J.L. 1982, *Medio siglo de ciencia española: la Sociedad Española de Historia Natural*, Madrid.
- Mendoza F. de 1921, Comentario a Frankowski: Discos funerarios en el país vasco, *Euskalerriaren Alde*, Año 11, núm. 205, s. 19–23.
- Makowiecka G. 1984, *Po drogach polsko-hiszpańskich*, Kraków–Wrocław.
- Nalewajko M. (ed.) 2004, *Identities: etnias, culturas, naciones*, Varsovia.
- Olszewicz B. 1933, Polska książka o Hiszpanji współczesnej, *Kurier Polski* (Warszawa), R. XXXV, nr 208, 30 VII 1933 r., s. 6.
- Ormazábal Altuna J.A., A. Arzamendi Sese, 1999, *Eusko Ikaskuntza: argitaipen jardueraren katalogoa / Sociedad de Estudios Vascos: catálogo de la actividad editorial / Société d'Etudes Basques: catalogue de l'activité éditoriale / Basque Studies Society: catalogue of editorial activity (1918–1998)*, Donostia.
- Ortiz García C. 1987, *Luis de Hoyos Sáinz y la antropología española*, Madrid.
- Ortiz García C., L.Á. Sánchez Gómez (eds.) 1994, *Diccionario histórico de la antropología española*, Madrid.
- Ruiz Lardizabal J. 2002, *Mity, wierzenia i obyczaje Basków*, Pruszków.
- Sawicki P. 1995, *Polacy a Hiszpanie. Ludzie, podróże, opinie*, Wrocław.
- Sprawozdanie...* 1936, *Sprawozdanie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za lata 1933, 1934 i 1935*, Warszawa.
- Talko-Hrynciewicz J. 1920, [Rec.] E. Frankowski, Hórreos y palafitos de la Península Ibérica, Madrid 1918, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 5, z. 3–4, s. 238–239.
- Tarko M. 1987, Badania etnograficzne Eugeniusza Frankowskiego. Zasięg, problematyka, metody, *Etnografia Polska*, t. 31 (2), s. 27–59.
- Tomicki R. 2000, Iberica Frankowsciana. Przyczynki do zainteresowań Eugeniusza Frankowskiego baskijską kulturą ludową, *Etnografia Polska*, t. 44 (1–2), s. 15–37.
- 2003, Iberica Frankowsciana. Działalność Eugeniusza Frankowskiego na rzecz sprawy polskiej, Madryt 1918–1919, [w:] J. Kowalska, S. Szynkiewicz, R. Tomicki (red.), *Czas zmiany, czas trwania. Studia etnologiczne*, Warszawa, s. 299–320.
- Wędkiewicz S. 1925, Blasko-Ibanez [sic] po polsku, *Przegląd Współczesny*, t. XII, nr 35, s. 471–477.
- 1928, *Zaniedbana dziedzina humanistyki. Znajomość języków i literatur iberyjskich zagranicą a w Polsce*, Kraków (odb. z *Przeglądu Współczesnego*, nr 73–74, maj–czerwiec 1928).
- Wróblewski T. 1969, Katedra Etnografii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1945–1967, *Etnografia Polska*, t. 13 (1), s. 129–143.

RYSZARD TOMICKI

IBERICA FRANKOWSCIANA
THE 120TH BIRTH ANNIVERSARY OF EUGENIUSZ FRANKOWSKI

Summary

Eugeniusz Frankowski (1884–1962) belonged to the most prominent figures in Polish ethnology of the first half of the 20th century and a true expert in Iberian studies. This article is the third of the series *Iberica Frankowsciana* (see Tomicki 2000, 2003) and has been written for the 120th anniversary of the scholar's birth. The author's intention was to commemorate Eugeniusz Frankowski and his achievements both in Iberian and Basque studies. He begins with the account

of Frankowski's fieldwork in Spain in the years 1914-1920 (also in Portugal and in the South of France) and his active participation in the Spanish academic life. Next, his constant relations with Spain in the 1930s are presented, as well as the activities promoting closer Polish-Spanish contacts. In the next part of the article the author describes Frankowski's scholarly achievements. However, only small part of his works has been published. Most of the studies prepared for publication, as well as ethnographic documentation were destroyed during the II World War.

Many of the opinions about the researches by Frankowski and the meaning of his works in the history of Spanish ethnology, haven't been known in Poland by now.

Translated by Anna Kuczyńska